

ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПОЛЬЩІ: КРИЗЬ ПРИЗМУ 85-РІЧЧЯ

Проголошення 11 листопада 1918 р. незалежної Польської держави увінчало понад 120-літню історію національно-визвольної боротьби польського народу. Розтягнуті на довгі роки визвольні змагання за вільне життя на власній землі у суверенній державі справдилися на початку ХХ ст. Торжество державного самоствердження Польщі після Першої світової війни стало квінтесенцією смислу її історичного поступу, надавши власній історії логічного вивершення. У період національно-державного відродження, 85-річчя якого відзначатиметься цього року, польський народ, як й інші слов'янські народи, став на шлях самостійного розвитку.

Доба II Речі Посполитої є одним із найважливіших кроків на шляху національного самовизначення, це час розбудови польським суспільством своєї державної незалежності у надзвичайно важких умовах, що склалися як у міжвоєнній Європі, так і в середині країни. Проте за неповних 20 років незалежного існування у міжвоєнний період Польща нагромадила цінний досвід державного будівництва, формування демократичної системи, розв'язання важливих соціально-економічних завдань на ринкових засадах, становлення духовних основ польського суспільства на цьому етапі вітчизняного відродження і свободи. У період відновлення, становлення і розвитку Польської держави відбулося об'єднання більшості польських етнографічних територій та населення в єдиному державному організмі, що привело до економічної єдності, ліквідувало загрозу русифікації та онімечення поляків.

У цьому зв'язку важливе значення для сучасного відродження незалежності країн Центрально-Східної Європи має досвід II Речі Посполитої, її політичного, соціально-економічного й духовного становлення в період між двома світовими війнами. Важко не помітити його важливості для новітньої української історіографії, з огляду, що Україна і Польща належать до спільного регіону Європи в історичному, геополітичному, соціально-економічному, культурному та географічному планах, що обидві країни на певний час втрачали свою незалежність, будучи під пануванням, хоч і в різних масштабах, одних і тих же імперій (Австро-Угорської, Російської та Радянської), та визволилися у ті ж роки (1918 і 1989-1991). Окремо можна заакцентувати і на перетині історичних подій

Україні і Польщі, в оцінці яких і досі бракує однозначності, об'єктивності, врешті й толерантності. Тож наукове осмислення досвіду міжвоєнного польського національно-державного будівництва є корисним, і вивчення його є нагальним завданням історичної науки. Системне дослідження суспільства міжвоєнної Польщі дозволить переосмислити низку маловивчених та невідомих її сторінок, знайти дотичні моменти з сучасністю, зіставити їх із ще гарячими подіями 1989-1991 рр., виявити найбільш цінні аспекти її соціально-економічного та політичного досвіду для сучасного відродження наших держав, особливо це важливо в контексті проведення в 2004 р. Року Польщі в Україні, а в 2005 р. Року України у Польщі.

Сучасний стан вітчизняної історіографії свідчить, що, незважаючи на деякі праці загального характеру та видання, в яких висвітлюються певні аспекти розвитку нововідродженої Польської держави у період між двома світовими війнами [1], окреслені нами проблеми не знайшли ще й досі належного спеціального висвітлення. У польській сучасній історіографії цим питанням приділяється значно більше уваги [2]. Окремим аспектам відродження і розвитку Польщі у міжвоєнну добу присвячені праці авторки даної статті [3]. Проте аналіз літератури засвідчує, що поставлені нами питання не знайшли ґрунтового висвітлення в українській історіографії. Нема праць, у яких би були розкриті історичні передумови проголошення незалежності Польщі в 1918 р., її основні тенденції внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку. Тим більше, що до цього часу багато аспектів цієї проблеми мають дискусійний характер, відчувається відгомін тоталітарного минулого, а вони залишаються невивченими. Велика кількість, різноманітність, змістовність доступного нині документального матеріалу, а також свобода творчого пошуку дозволяють вдатися до поглибленого розгляду цієї проблематики. Спробою певною мірою усунути цю прогалину української історіографії є пропонована стаття, в якій авторка на основі використання вітчизняних і зарубіжних, переважно польських, джерел комплексно висвітлює історичні передумови відновлення Польщі після Першої світової війни, неупереджено й об'єктивно розкриває деякі аспекти процесу формування її політичної системи, з'ясовує у світлі новітньої методології тенденції соціально-економічного розвитку II Речі Посполитої, визначає її місце і роль у структурі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи у 1918-1939 рр., основні етапи і зовнішньополітичні пріоритети у цей час. Актуальність поставлених питань не викликає сумніву так само, як і необхідність їх подальшого вивчення.

Перша світова війна позначилася на долі багатьох народів Центрально-Східної Європи. Її політично-географічна структура зазнала

значних змін. Уже на завершальному етапі війни в Центральній і Південно-Східній Європі на фоні розпаду Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій відбулися процеси національно-державного відродження, сформувалися нові державні утворення. Їх число з 24 перед війною зросло до 36, отже на 12 більше від передвоєнного часу. Майже всі вони постають на руїнах колишніх імперій як національні держави. У війні й національно-визвольній боротьбі поневолені народи звільнилися до самостійного державного життя.

У цей час національного відродження поляки, як й інші слов'янські народи, після більш як 120-літнього поневолення чужоземними державами здобули втрачену державність і самостійність. Події післявоєнного часу були для польського народу не випадковими. Вони мали глибоке коріння, були зумовлені низкою історичних подій. За час перебування польських земель під чужоземним владарюванням у поляків нагромадився великий потенціал протесту, нестримного прагнення до волі, бажання розпоряджатися власною долею. Тому з перших днів створення у 1918 р. незалежної Польської держави національно-визвольний рух влився могутнім потоком у спільний процес демократичних соціально-економічних перетворень, зумовлюючи незворотність започаткованого переустрою суспільства на нових засадах.

11 листопада 1918 р. є однією із найважливіших дат більш як тисячолітньої історії Польської держави. Цю дату відзначали в міжвоєнній Польщі як День відновлення польської національної державності. У 1989 р. поляки знову поновили свято у його правах.

Польська Республіка відроджувалася поряд з багатьма іншими державами регіону. Поява на європейській політичній карті Польщі як суверенної країни, її устрій і кордони залежали від численних внутрішніх і зовнішніх чинників. На жаль, ще й досі відновлення та становлення Польщі в міжвоєнний період в українській історіографії подається спрощено, без належного аналізу історичних передумов і конкретних обставин, що їм передували. Існуючі праці мають відбиток догматичного розгляду багатьох важливих питань польської історії повоевних років. В радянській історіографії її перекручували і спотворювали, боячись бути звинуваченими у "буржуазному націоналізмі", і бути репресованими. Дослідники висвітлювали лише під кутом впливу жовтневого перевороту 1917 р. і ортодоксального марксизму, розглядали польські події цього часу з позицій класової боротьби й пролетарського інтернаціоналізму, а II Річ Посполиту подавали як "польську буржуазно-поміщицьку країну фашистського типу", уряди новопосталої Польщі - як "антинародні", їх політику розкривали як "авантюристичну", "реак-

ційну”, а “санацийний” режим суто як “фашистський”, який спирався на підтримку “англо-американських імперіалістів і зв’язаних з ними кіл польської фінансово-промислової буржуазії” і т.д. [4]. Усе, що не вписувалося у класово-партійні підходи, ідеологи оголошували таким, що не відповідало історичним закономірностям, а відтак – контрреволюційним, буржуазно-націоналістичним. Переважне число праць мало політичний характер, служило зброєю у гострій ідеологічній боротьбі. З відновленням державної незалежності України, ліквідації надмірної ідеологізації науки склалися умови для творчого пошуку та об’єктивного аналізу цієї проблематики. Між іншим, як раніше, так і нині, при розгляді історичних передумов відродження Польської держави, її подальшого розвитку у вітчизняній історичній науці точиться жвава дискусія між істориками та громадськими діячами стосовно переважної питомої ваги закордонного чи, навпаки, польського національно-визвольного руху у суверенізації та незалеженні Польської Республіки у 1918 р., внутрішнього чи зовнішнього чинників. За часів соціалістичної доби наголос однозначно робився на впливові соціальних факторів і жовтневого перевороту 1917 р., а поява незалежної Польщі пояснювалася діями пролетаріату і широких народних мас. Не впадаючи в крайнощі, слід визнати деяку вагомість страйків і маніфестацій, проте провідна роль, звичайно, належить національно-визвольним польським силам.

Відновлення суверенітету і незалежності Польщі та її Друге національне відродження стали виявом багатомісячного національно-визвольного руху польського народу, який сам по собі був проявом закономірності процесу становлення національної держави. На початку ХХ ст. на польських землях склалися об’єктивні історичні умови для відродження національної польської державності. Великий вплив на розвиток польського народу справляв факт його національного поневолення. Перебування окупантів на польських землях тривало понад сто п’ятдесят років і являло собою небачене лихоліття в історії польського народу, котрий був доведений до становища паріїв не тільки у змісті політичного безправ’я, але і у всіх інших відношеннях, аж до релігійного обмеження. Імперські кола Відня, Берліна та Петербурга безроздільно панували на польській землі й творили зло: грабували і використовували населення й багатства країни, жорстоко переслідували демократично-визвольні рухи та прогресивні елементи, проводили заходи щодо насильницького онімечення і русифікації поляків, по-варварськи руйнували польську культуру і все польське, прищемлювали свободи польського населення й грубо ображали його національні почуття [5, с.9]. Зрозуміло, все це не могло не залишити слідів гіркоти та образи у свідомості поляків.

Виявом цього були як відкриті повстання і війни, так і різноманітні форми політичної національно-визвольної боротьби польського народу. На думку авторки, II Річ Посполита утворилася внаслідок комбінованої дії багатьох об'єктивних факторів як внутрішнього, насамперед, так і міжнародного характеру, тобто передусім завдяки збігові національних інтересів і зовнішньополітичної ситуації повоєнної Європи. Неабияку роль відіграли зручне географічне становище, етнопольська національна свідомість польського населення і його політичний досвід, історико-правова традиція польської національної державності і врешті-решт поразка Четвертого Союзу в світовій війні й піднесення національно-визвольного руху на тлі загальної революційної ситуації в Європі. Важливе стимулююче значення мала пропаганда і діяльність польських емігрантських кіл та утворення легіонів за кордоном, що започаткувало розбудову майбутніх збройних сил. Використовуючи сприятливу ситуацію, створену Першою світовою війною, різноманітні польські угруповання заснували політичні організації й союзи, формували військові об'єднання, які діяли в межах, визначених урядами різних держав. Важливе значення мала трансформація позицій західних держав щодо "польського питання".

Виникнення після Першої світової війни Польської держави стало завершенням довготривалого процесу національно-визвольної боротьби польського народу. Війна лише прискорила процес становлення польської національної державності, який сам по собі був проявом закономірності розвитку історичних подій, історичної зумовленості її відродження. Польські політичні сили уже до осені 1918 р. були готові у випадку поразки блоку Центральних держав взяти у свої руки владу та проголосити незалежність. Для цього були підготовлені відповідні владні структури. Водночас, як зазначалось вище, завоювання незалежності Польщі відбувалося в сприятливих зовнішніх умовах: поразка блоку Центральних держав, революція в Росії, підтримка гасел визвольного руху з боку керівництва Антанти та США, які восени 1918 р. все більш визначено виступали за утворення незалежної Польської держави з виходом до Балтійського моря. У радянській історіографії домінувала теза, що анулювання більшовиками поділів Польщі мало для її відродження основне значення. У дійсності було зовсім інакше: по-перше, договори про поділи Польщі практично були анульовані початком війни між державами, а також спробою реалізації їх нових загарбницьких планів; по-друге, вони були перекреслені одностороннім актом 5 листопада 1916 р. і проголошенням Центральними державами Королівства Польського; по-третє, зазначені угоди були анульовані підписанням брестських

договорів між Центральними державами і Українською Народною Республікою (9. III. 1918 р.); а також з Радянською Росією (3. II. 1918 р.); і, нарешті, по-четверте, скасування більшовиками договору про поділи Польщі в серпні 1918 р. мало лише пропагандистське значення. У той час німці стояли біля Петрограда, окупувавши землі, від яких більшовики повинні були відмовитися згідно з Брестським договором, і лише після цього проголосили світові про свою “великодушність” щодо поляків [6].

Вирішальне значення мала позиція самих поляків, які були неодноразово переможені, але не втратили волі до національно-визвольної боротьби і віри у майбутнє відродження Вітчизни. Однак здійснення цих прагнень до свободи й волі могло наступити тоді, коли були переможені загарбники. Падіння російського царату, як і поразка Центральних держав зробили можливим здобуття польським народом державної незалежності [6, с. 13]. Але все це не означало, що ситуація автоматично зумовлювала появу на карті Європи нової незалежної Польщі. Треба було мати на увазі, що вмираючі імперії були сильні своїми традиціями, а Німеччина ще й своєю військовою силою. Тому навіть у момент розпаду європейських імперій поляки не змогли б розраховувати на незалежність та державність, якщо б їх не досягли та утримали власними військовими, політичними й дипломатичними зусиллями. Безумовно, остаточно питання про створення національної незалежної держави поляки вирішували самі.

З утворенням та проголошенням 11 листопада 1918 р. незалежності Польської держави постали нові проблеми як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного характеру. На становлення суспільства міжвоєнної Польщі здійснювали вплив чимало внутрішніх і зовнішніх чинників. До найголовніших з них слід віднести: утворення держави з трьох різних частин, в кожній з яких склалися свої традиції та способи ставлення до дійсності; вплив цивілізаційних здобутків (засобів комунікації, радіо, телефону), що реалізувались у швидкому поширенні інформації й освоєнні нових технологій, поліпшенні умов життя населення; прагнення різних соціальних верств змінити на краще своє матеріальне становище і спосіб життя: формування території й кордонів держави, в результаті чого в її складі примусово опинились національні меншини, які не пов'язували свою долю з Польщею: великі відмінності у баченні шляхів розвитку країни між представниками різних політичних угруповань і таборів; труднощі господарського плану, зумовлені загальними диспропорціями попереднього розвитку [7, с. 490-491]. Вказані чинники не вичерпували усієї історичної ситуації, але істотно позначалися на формуванні польської національної державності у повоєнні роки.

Вирішення широкого спектра внутрішньополітичних і зовнішніх проблем полегшувалося тим, що поляки мали міцну історичну традицію,

набули певного позитивного досвіду державної розбудови ще до листопада 1918 р. в складних воєнних умовах, незважаючи на які діяли різноманітні партії, товариства та установи. Державний характер мали уже Тимчасова державна рада, Регентська рада, Польський національний комітет та ін. Поза межами ще окупованих польських земель постала незалежна від загарбників національна збройна сила у формі військових польських формувань у Франції та Росії – один з істотних елементів майбутньої Польської держави [6, с. 17]. На міжнародній арені польський народ домогся визнання права мати власну державу, що підтвердили як Центральні держави, так і країни Антанти й США. Активна діяльність польських патріотичних сил у країні і в еміграції у роки Першої світової війни в різних формах і на різному рівні уможливила успішне використання восени 1918 р. сприятливої міжнародної ситуації для здійснення основної національної мети – відновлення і будівництва основ власної суверенної польської державності.

Як польські, так і українські дослідники звертають увагу на необхідність уточнення хронологічних рамок процесу становлення Польської держави після її відновлення в листопаді 1918 р. та її базових характеристик. Його належне наукове висвітлення забезпечує вирішення низки проблем: періодизації історії Польщі, оцінки ступеня ефективності державних структур у міжвоєнний період, співвідношення наступності, перемін та еволюції парламентської системи. Доцільно замислитися над кількома важливими теоретичними проблемами щодо оцінок відродженої Польщі. Зрозуміло, потребує перегляду базове положення радянської історіографії про Польську державу доби 1918-1939 рр. як “державу фашистського характеру” [8, с. 17]. Упередженість такої марксистської оцінки очевидна. Тож необхідний об’єктивний аналіз новопосталої Польщі, особливо етапу її проголошення восени 1918 р. й утвердження національної державності в нових історичних умовах.

Відновлення польської державності відбувалося в обстановці активізації демократичних і революційних рухів, зростання політичної активності широких верств населення. Це унеможливлювало у країні на початку ХХ ст. встановлення монархії, як цього хотіли деякі польські консерватори. Вони у своїх політичних програмах зверталися до традицій великої держави, яка існувала до поділів Речі Посполитої. При цьому не брали до уваги, що ситуація у ХХ ст. в Європі була зовсім іншою, ніж у кінці ХVІІІ ст. Такі підходи значно ускладнювали реалізацію польського національного державотворення.

Враховуючи історико-політичні, соціально-економічні й духовні процеси у відродженій Польщі, можна стверджувати, що становлення

самостійної Польської держави завершилося в 1921 р., після міжнародно-правового врегулювання кордонів і прийняття Березневої Конституції 1921 р. [9, с.622]. У новітній історії Польщі період з листопада 1918 р. до березня 1921 р. займає особливе місце, насичений важливими політичними і соціально-економічними подіями. 11 листопада 1918 р. Ю.Пілсудський, спираючись на Польську військову організацію і ліві партії, проголосив відновлення Польської Республіки. Після самоліквідації Регентської ради Люблінський уряд, а також діюча в Кракові Ліквідаційна комісія визнали як повноваження Пілсудського, так і призначення 18 листопада представника правого крила ППС, його соратника Е.Морачевського главою першого загальнопольського уряду (листопад 1918 р. – січень 1919 р.) [10, с.278]. На основі підписаного 22 листопада 1918 р. “Декрету про верховну представницьку владу Польської Республіки”, що становив фактично першу тимчасову конституційну норму незалежної країни, Ю.Пілсудський здобув найвищу владу в країні і був проголошений “тимчасовим начальником держави” з правом звільняти уряд, затверджувати чи відмінити урядові законопроекти і бюджет, призначати вищих посадових осіб тощо. Видання декрету про вищу владу в країні можна трактувати як завдання початкового етапу будівництва основних підвалин нового устрою незалежної Польської держави.

28 листопада 1918 р. був опублікований декрет про виборчий закон і водночас призначено вибори до Законодавчого сейму на 26 січня 1919 р. [11, с.200]. Проголошені декретом принципи стали основою виборчої системи, що існувала в Польщі з невеликими змінами до 1935 р. Січевими виборами 1919 р. завершувався перший етап становлення незалежності новопосталої Польщі як демократичної держави, котрий підтримував увесь народ. На першому засіданні Законодавчого сейму 10 лютого 1919 р. його маршалом був обраний ендек В.Тромпчинський. Зважаючи на те, що підготовка Конституції вимагала тривалого обговорення, сейм ухвалив “Малу конституцію” – закон про тимчасову організацію влади, і на Ю.Пілсудського покладалися обов’язки начальника держави.

Після досягнення незалежності й прийняття 17 березня 1921 р. Конституції Польської Республіки [12, с.507] в країні був установлений демократично-парламентський устрій. Парламент з його пропорційною системою представництва політичних сил був центральним інститутом політичної системи II Речі Посполитої, являв собою всю політичну палітру польського соціуму міжвоєнного часу й відбивав світоглядні засади тих чи інших верств населення, з яких і складався польський народ. Травневий переворот 1926 р. спричинив зміни у функціонуванні.

але не в самій моделі політичного устрою Польщі, підтвердженням його було існування опозиційних політичних партій і об'єднань до кінця II Речі Посполитої. В міру наростання кризових явищ у парламентській демократії і після 1926 р. коаліції партійно-політичних сил залишалися важливим структурно-функціональним компонентом парламентської системи у Польщі й при існуючому балансі сил у міжвоєнний період відповідали загальним інтересам правлячих кіл країни. Загалом після травневого перевороту 1926 р. у Польщі витворилася авторитарна форма політичного ладу, яку інколи називають традиційною диктатурою чи режимом особистої влади, а режим “санації” характеризують як плюралістичний авторитаризм. Хоча в цей час вісь політичного життя поступово дедалі більше нахилилася вправо, завдяки тактичній маневреності польської політичної еліти, яка відстоювала перш за все свої функції влади, а також боротьбі масових верств за збереження демократичних завоювань, “санаційний” режим у міжвоєнній Польщі за всіх його модифікацій зберігав буржуазно-демократичний характер. Тому неправомірно вважати парламентську систему завершеною після державного перевороту 1926 р. Характерно, що незважаючи на деякі правові та адміністративні обмеження, котрі стосувалися, передусім, опозиції політичних партій і зв'язаних з нею організацій, головні опозиційні партії, діючи в час “санаційних” урядів у складних і суперечливих умовах, проіснували аж до фашистської навали, яка поставила питання про етнічне та фізичне виживання поляків. Саме існування опозиційних партій в країні відрізняло “санаційний” режим Ю. Пілсудського не лише від фашистських диктатур, а й від інших авторитарних систем в Європі, які, як відомо, не були терпимими до будь-яких антирежимових чи опозиційних сил. Слабким місцем польської парламентської системи була політична роздробленість сейму, наділеного широкими повноваженнями. Це не сприяло створенню міцних урядових коаліцій і ухвалі конкретних рішень, втіленням яких у життя належало зайнятися урядові. Причини корінилися як у програмних відмінностях і парламентських суперечностях між партіями національних меншин, так і в історичних наслідках епохи поділів. І хоча здобуття незалежності полегшувало повільний, через різні обставини, процес реорганізації і об'єднання партій з подібними програмами, проблеми повсякденного життя нерідко негативно впливали на суспільно-політичне життя демократичної держави.

Після встановлення кордонів і схвалення Конституції на перший план вийшли проблеми соціально-економічного розвитку міжвоєнної Польщі. У складних повоєнних умовах було виведено країну з економічного розладу, відновлено зруйновані війною промисловість і сільське

господарство, створено ємкий внутрішній ринок й завойовано нові зовнішні ринки, ліквідовано фінансовий хаос та припинено інфляцію, надано роботу сотням тисяч безробітних, а також забезпечено населення продуктами харчування. Соціально-економічний розвиток Польщі міжвоєнної доби характерний численними злетами і спадами, що відповідали розвитку суспільно-політичної ситуації у країні і світі. Історичний процес відбудови і дальшого розвитку польської економіки міжвоєнного періоду можна поділити на два основні цикли: перший охоплює 1922-1929 рр., а другий – 1930-1939 рр. Враховуючи внутрішню і світову кон'юнктури, обидва цикли відрізнялися за економічними характеристиками і діями уряду Польщі. Найсприятливішими періодами в економіці визволеної Польщі можна вважати 1921-1922, 1927-1928, і 1936-1938 рр. У країні було створено єдиний народногосподарський організм шляхом уніфікації господарського права, технічних нормативів і стандартів, проведено відповідну реструктуризацію промисловості та зміни в її територіальному розміщенні, а також забезпечено своє власне місце в міжнародному поділі праці. Із відродженням незалежності Польщі було відновлено роботу транспорту, проведено аграрну і грошову реформи, інші соціально-економічні перетворення. Усе це позитивно позначилося на сфері суспільно-політичного життя у післявоєнній Польщі.

Проте, відзначаючи позитивні тенденції у розвитку економіки II Речі Посполитої, все ж слід зауважити, що загальний баланс промислового розвитку країни навряд чи можна вважати однозначно позитивним. Виробництво у ряді основних галузей промисловості в 1938 р. було нижчим, ніж у 1913 р., багато з них перебували у стані застою. Через загальний розлад світового економічного життя різко зменшилася економічна еміграція в Західну Європу і за океан. Уповільнення темпів промислового розвитку порівняно з довоєнним періодом ускладнювало відтік сільського населення у міста. У результаті наприкінці 30-х років аграрне перенаселення, що розпочалося ще в XIX ст., становило близько 5 млн. осіб. Особливо важкою була ситуація в українсько-білоруських регіонах і Малій Польщі [13, арк. 1138]. Урядові так і не вдалося добитися значного поліпшення ситуації в сільському господарстві. Пожвавленню економіки певною мірою сприяли впровадження в польську промисловість англійських, німецьких та американських капіталів, поява нових галузей промисловості, одержання у жовтні 1927 р. кредиту – 62 млн. доларів і 2 млн. фунтів стерлінгів [14, с.443].

Утворення незалежної Польської держави створило сприятливі умови для розвитку польської культури, освіти і науки. При цьому варто зауважити, що польський народ, поділений країнами-загарбниками,

систематично денационалізований ними і репресований через визвольні виступи, не лише не зігнувся під тиском поневолювачів, але ще в період найбільших переслідувань зберіг духовну єдність і примножив національну культуру. У незалежній Польщі стрімко зростає кількість періодичних видань – газет і часописів різних напрямів і відтінків. Здобуття незалежності більшістю творчих особистостей сприймалося як настання “ери свободи”. Якщо в 1918 р. у польських землях видавалося близько 500 назв періодики, то наприкінці міжвоєнного періоду їх кількість перевищувала 2600; 80 % видань виходило польською мовою [7, с.496]. Велику кількість періодичних видань друкували політичні партії та громадські організації.

Новий імпульс для розвитку отримала мережа бібліотек і читалень. У 30-і роки налічувалося понад 9 тис. загальних і 26 тис. шкільних бібліотек, які обслуговували до 1 млн. читачів. Особливою популярністю користувалися твори Г.Сенкевича, Б.Пруса, Е.Ожешко, В.Реймонта, С.Жеромського. Продовжували культурно-просвітницьку діяльність громадські товариства, створені у часи неволі – Польська мацеж школьна, Товариство школи людської та ін. [7, с.497].

Надзвичайне значення для поширення культури серед мас мали радіо, кінематограф, театр. Перша радіостанція була створена у Варшаві 1925 р., а в 1939 р. їх було вже 11; у 1936 р. діяло 103 театри, з них 47 постійних і 56 пересувних [7, с.497].

Одним із найбільших здобутків II Речі Посполитої стало формування польської системи освіти. Важливе значення для розвитку освіти уже мала перша декларація польського уряду від 20 листопада 1918 р., в якій йшлося про створення загальної, світської, безкоштовної школи, однаково доступної для всіх. 9 лютого 1919 р. з’явився декрет про обов’язкове навчання у семирічній загальній школі. У лютому 1922 р. сейм ухвалив закон, за яким створення та утримання загальних шкіл покладалося на місцеве самоврядування. Кількість загальних шкіл зростає від 18 404 у 1910 р., до 27 515 в 1922/23 рр., а в 1938/39 рр. – уже за 28 881. Усе це дало змогу поліпшити справу з освітнім рівнем суспільства: якщо у 1921 р. неписьмених у віці понад 10 років було 33 %, то в 1931 р. – 22 %, а в 1939 р. – 20 % [7, с.500].

Значної розбудови і зміцнення зазнала вища школа. На момент проголошення незалежності діяло три університети (у Кракові, Львові, Варшаві) і дві політехніки (у Львові і Варшаві). У 1919 р. було відкрито Познанський університет, відновлено роботу Віленського університету, створено Католицький університет у Любліні. У наступні роки відкрили двері Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарств

ва у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві та ін. На кінець міжвоєнного періоду діяло 16 державних і 11 приватних вищих шкіл, в яких навчалось понад 50 тис. студентів. За двадцятиріччя дипломи про вищу освіту одержали 83 тис. осіб [7, с.500]. Підвищився рівень науки, успішно розвивалися й інші напрями польської культури, і лише фашистська навала перервала цей процес, зруйнувала духовні центри країни, а велику кількість історико-культурних пам'яток гітлерівці вивезли у Німеччину. Поляки у міжвоєнні роки відіграли важливу роль у формуванні європейської, а відтак і світової духовної культури.

Національне відродження привело до відновлення вагомого місця Польщі в структурі міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі, її впливу на історичні процеси на європейському континенті в нових умовах міжвоєнної доби. Основними завданнями зовнішньої політики відродженої держави були: формування території та визначення кордонів, захист національної державності, збереження територіальної цілісності та утвердження на міжнародній арені як суверенної держави. Зовнішню політику Польщі міжвоєнного періоду можна поділити на три основні етапи: перший охоплює 1918-1923 рр. і характеризується зусиллями стосовно визначення кордонів нововиниклої Польської держави, а також її міжнародного визнання; другий – 1923-1932 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого становища в Європі, головним чином спираючись на Лігу Націй, і, насамперед, до укладення відносин із сусідами й тогочасними великими державами; третій – 1933-1939 рр., в які розпочалася і велася дипломатична боротьба за існування II Речі Посполитої, а також цілісність її території [15, с.5]. Виникнення незалежної Польщі в 1918 р. стало важливою подією не лише для неї, але і для Європи. Із відновленням єдності польського народу і польської території виникла нова ситуація в Центральній Європі, де відроджена Польща була однією із найбільших держав з багатовіковими традиціями самостійного існування і активної зовнішньої політики. Упродовж двадцяти міжвоєнних років незалежності Польщі значною була роль її зовнішньої політики у налагодженні і розвитку відносин з державами Європи і світу, зміцненні міжнародного становища Польської держави, котра була активною складовою міжнародної політики. Багато відомих польських діячів виступали на міжнародній арені, були знані за кордоном, підтримували зв'язки з державними діячами інших зарубіжних країн, ініціювали ідеї, визначали не лише обличчя Польщі, а й Європи.

Зовнішня політика II Речі Посполитої розвивалась у 1918-1939 рр. здебільшого відповідно до тих чи інших дипломатичних комбінацій великих держав, що були спрямовані на зміцнення власних позицій та

послаблення впливу суперників на міжнародній арені. В умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі й світі були сформульовані основні принципи польської зовнішньої політики, які отримали назву політики балансування. Вона здебільшого випливала з концепції “двох ворогів”, яка об’єктивно вимагала від польської дипломатії постійного лавірування між сильнішими сусідами – Радянським Союзом і Третім рейхом на заході. Польща проводила лінію “рівної віддаленості” від Німеччини й СРСР і намагалася всіма засобами протидіяти їх можливому зближенню і союзу на антипольській платформі [16, с.371].

Для зовнішньої політики Польщі початку 30-х років була характерна переорієнтація на поліпшення відносин з Німеччиною. Польща не погоджувалася приєднатися до пакту про неагресію і взаємодопомогу, зініційованого міністром закордонних справ Франції Л.Барту. Проте у липні 1933 р. разом з іншими державами Польща підписала запропоновану СРСР конвенцію про визначення агресора. Хоча і надалі позиція польських правлячих кіл щодо СРСР залишалася непослідовною і ворожою, а укладення радянсько-німецького пакту про ненапад 23 серпня 1939 р. перекреслило будь-яку можливість взаємодії Польщі з СРСР. Радянсько-німецька домовленість про долю Польщі свідчила, що сталося те, чого боялися польські політики і дипломати: дві сусідні великі держави об’єдналися для боротьби проти дискримінації їх Версальською системою, невід’ємною частиною якої стала Польща, що врешті-решт призвело до драматичних подій у вересні 1939 р., до воєнної катастрофи, якої зазнала Польська держава, втрати нею свободи і незалежності. Звичайно, польська дипломатія взагалі, в тому числі напередодні Другої світової війни, була далеко не невинною: її упущення й помилки пояснюються головним чином ідейно-політичними позиціями правлячих кіл та панівних верств населення, для яких Захід (за винятком Німеччини) був завжди ближчим і зрозумілішим, ніж Схід. Однак далеко не безневинні у зовнішній політиці були й інші учасники міжнародних відносин того часу, в тому числі СРСР, Англія, Франція, без допомоги яких Польща не могла встояти проти гітлерівської агресії; тим більше, що від підкорення рейху вона рішуче відмовилася. Значні економічні й фінансові зусилля не могли врятувати Польщу наприкінці 30-х років. Внутрішній лад ІІ Речі Посполитої був достатньо міцним, щоб вона могла здійснювати власну внутрішню політику, але він не був настільки сильним, аби вона могла захищатися від натиску зовні. Безпосередньо внутрішньою причиною падіння Польщі була її воєнна слабкість. Польську державу прирекли на загибель у вересні 1939 р. не стільки суперечливі внутрішні процеси, скільки складні перипетії європейського і світового історич-

ного процесу, в ході яких зовнішньополітичні фактори відігравали головнішу роль, ніж внутрішні. У польській історіографії, в національній свідомості і традиції живе переконання, що поляки у безнадійній ситуації цілковитого оточення зайняли гідну позицію, заявили про моральну силу, яку дало їм переконання, що відстоюють справедливу справу, що захист незалежності, отриманої з такими труднощами у 1918 р., є найвищим наказом – боротися за Вітчизну, що така боротьба – це потужний моральний капітал, вона буде початком для широкого руху опору проти загарбників, а в сприятливих умовах можна відбудувати вільну і суверенну Польську державу. Події Другої світової війни і післявоєнного часу переконливо довели непереборну силу і бажання польського народу до звільнення країни від окупантів і відновлення національної державної незалежності.

Польська Річ Посполита нагромадила у міжвоєнний період певний цінний досвід національно-державного будівництва, наукове осмислення якого корисне для сучасного відродження держав Центрально-Східної Європи. Вивчення його залишається нагальним завданням історичної науки.

1. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. – К: Либідь, 1996. – 416 с.; Історія західних і південних слов'ян: XX ст. / Є.П.Пугач, С.Ю.Страшнюк, Р.М.Постоловський та ін. – Харків: Око, 1998. – 464 с.; Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.; Гетьманчук М. Г. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. – Львів: Світ, 1998. – 428 с. та ін.
2. Terlecki O. Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej. – Kraków, 1985. – 401 s.; Czubiński A. Spory o II Rzeczypospolitej. Ewolucja poglądów publicystyki i historiografii polskiej na temat przyczyn odbudowy i znaczenia niepodległego państwa dla narodu polskiego. – Poznań, 1988; Problem granic i obszaru odrodzonego państwa polskiego (1918-1990). Praca zbiorowa / Pod red. A. Czubińskiego. – Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 1992 – 244 s.; Łossowski P. Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1992; Łossowski P. Dyplomacja polska 1918–1939. – Warszawa, 2001. – 477 s.; Sowa A.L. U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1997. – 319 s.; Jezierski A., Leszczyńska C. Historia gospodarcza Polski. – Warszawa, 1999. – 560 s.
3. Алексієвєць Л.М. Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1939. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с.; Алексієвєць Л.М. Новітня історія Польщі (1918–1939). – Київ–Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с. та ін.
4. Братківський Ю. Фашистська Польща на шляху до революційної кризи. – Харків: Пролетар, 1933. – 180 с.; Кундуба И.Д. Исторические предпосылки краха панской Польши. – К.: Изд-во Киевского университета, 1959. – 119 с. та ін.
5. Terlecki O. Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej. – Kraków, 1985. – 401 s.
6. Jędruszcak T. Problemy odbudowy niepodległego państwa polskiego w 1918 roku // Polska odrodzona 1918-1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura / Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna. 1982. – 679 s

7. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
8. Братківський Ю. Фашистська Польща на шляху до революційної кризи. – Харків: Пролетар, 1933. – 180 с.
9. Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925 / Pod red. H.Janowskiej i T.Jędruszcza. – Warszawa, 1984. – 788 s.
10. Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. – Warszawa, 1991. – 410 s.
11. Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów – Warszawa, 1997. – 787 s.
12. Kumaniecki K. W. Odbudowa państwowości polskiej: Najważniejsze dokumenty. 1912 – styczeń 1924. – Warszawa, Kraków, 1924. – S.507.
13. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 6, спр. 1138.
14. XX век. Краткая историческая энциклопедия. – Т. I. – М.: Наука, 2001. – С.443.
15. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – Т. I. 1918–1932 / Pod red. naukową T.Jędruszcza i M.Nowak-Kiełbikowej. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – 540 s.
16. Łossowski P. Dyplomacja polska 1918–1939. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001. – 477 s.

The paper presents the general characteristic of the historical process of the historical process of the rebirth of the Polish State at the end of World War I as well as the main trends of its domestic and foreign development from the point view of present period.

Пендзей І.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988-1990 рр.)*

Становище неімущих, збіднілих верств населення привернуло увагу парламентарів, окремих організацій. Фонд допомоги бідним**,

* Продовження, початок див. у вип. II, IV- V, VI, VII.

** Фонд допомоги бідним був створений групою творчої інтелігенції в 1979 р., в умовах, коли в другій половині 70-х років появились негативні тенденції в розвитку економіки і, як наслідок дискримінаційної соціальної політики, – зниження життєвого рівня окремих соціальних груп: старих і хворих, багатодітних сімей, безробітних, бездомних. Тоді і виник благодійний рух допомоги бідним, матеріальними джерелами якого були всенародні пожертви, появилася категорія “соціальні працівники”, яка піклувалась бідними.

Офіційні власті не визнали Фонд: у соціалістичному суспільстві, як вважала партійно-урядова верхівка, не могло бути бідних. Вони – це “виразки капіталізму” і є в західних суспільствах, у нас же – “тимчасові труднощі”, або люди, які знаходяться в “особливо скрутних умовах” [13].

Фонд став для офіційних властей неприємним стресовим фактом. Засновників Фонду вважали дисидентами. їх переслідували, навіть арештовували. Пізніше, в кінці 80-х років, ці люди стали активними політиками, засновниками і учасниками альтернативних рухів, а згодом і нових партій, основою політичної опозиції режиму.